

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER

TIP EĞİTİMİ ÜZERİNE BİRKAÇ NOT...

Ata SOYER*

Dinsel Tıp X Akılcı Tıp

Tıbbın ilk temel ayrışması, dinsel yaklaşım ile akılcı yaklaşım arasındaydı. Bugün de sürmektedir. Eski Mısır'da "Tanrı İmhotep" in ardılları, tapınaklarda dinsel iyileştirme yöntemleri uygularken, Eski Yunan'daki "Tanrı Asclepios" a inananlar da, benzeri uygulamaları yapıyordu. Hastalar, tanrının tapınağında bir gece harcıyor ve bandaj, masaj ve doğal ilaçlarla tedavi oluyorlardı. Hastalık "tanrının bir cezası" olduğuna göre, iyileştirme de bu alandaki kusurların giderilmesiydi. Dinsel yaklaşım "hastalığı bir tanrı cezası" olarak görürken, akılcı yaklaşım her hastalığın doğal nedenleri olduğunu belirtiyordu. Dinsel yaklaşım, tedavi için tapınaklarda dinlenme, uyku ve gevşeme önerirken, akılcı yaklaşım doğal nedenleri ortadan kaldırmayı, diyet yapmayı savunuyordu. Her iki yaklaşımın izleyicileri de, kendilerinden sonra gelenleri, "hastalık iyileştiricileri"ni bu temelde eğitiyorlardı.

Sonra, dinsel yaklaşım egemen oldu. Tıp, kilise ve rahiplerden soruluyordu. Dinin "menstruasyonun tanrının kadını cezalandırması" olduğu, "kadının erkeğin kaburgasından meydana geldiği" saptamaları, bu dönemde güç kazandı. Tıpta din egemenliğinde, Romalı hekim Galen'in önemli etkisi vardı. Galen'e göre, "her şeyi tanrı belirler, onun isteği dışında bir şey olmaz" dı. "İnsan vücudunun belli bir amaç için tanrı tarafından düzenlendiğini" söyleyen Galen, "vücudun her yanında değişik ruhların yer aldığı", "kanın, karaciğer tarafından yenen besinlerden yapıldığını", sonra "doğal ruhla birleştirilerek, besleyici niteliğini kazandığını" ileri sürmekteydi. Galen etkisindeki dinsel tıp, kendi ilkeleri doğrultusunda hekimlerini eğitti.

Dinsel tıbbın egemenliğinin bir aşaması ise, müslümanların Endülüs üzerinden hıristiyanları etkilediği dönemdir. Bu dönem, yeniden klasik Yunan tıbbına dönüş yapan dinsel tıp, daha çok eğitim diye Aristo'nun Evren ve Sağlık yaklaşımını bağnaz bir biçimde tekrar etmekteydi. Aristo'nun evreni "ateş, hava, su ve toprak"tan ibaret gören ve bunların dengesine dayandığını belirten yaklaşımının insana indirgenmesi de, "kan, balgam, sarı safra ve kara safra" ile bunların arasındaki dengeydi. Hastalıkların

bunların arasındaki dengenin bozulmasından kaynaklandığını ileri süren bu tezi, dinsel yaklaşımın elinde, "değişmez dünya gerçekleri" oluyor ve neredeyse bütün bir feodal dönemin "değişmez kurallar"ının inşasına katkıda bulunuyordu. Uzun süre tıp eğitimi önce Galen, sonra Aristo etkisinde gidiyordu.

Felsefe ve Bilim, Dinin Tıptaki Etkisini Azaltıyor

Dinin tıptaki (ve dolayısı ile tıp eğitimindeki) etkisini iki temel etken azaltıyordu. Birincisi, dindeki reformdu. Luther'in Katoliklere meydan okurken kilisenin kapısında "On Tez"i yakması olayının benzeri tıp/(eğitimi) alanında yaşanıyordu. Paracelsus diye anılan Philippus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, sembolik olarak, dinsel tıp kitaplarını Basel Üniversitesi'nde yakıyordu. Dinin etkisini azaltan ikinci süreç, tıptan değil felsefeden geliyordu. Bacon ile birlikte deneyin önem kazanması, Descartes ile birlikte de madde-ruh ilişkisine yeni yaklaşımın gündeme gelmesi, akılcı tıbbın bugüne kadar gelen öyküsünün önünü açtı. Örneğin, Bacon'ın insan bilgisi ve insan gücünün aynı olduğu, birşeyin nedeni bilinmiyorsa etki oluşturamayacağı, herşeyin bir nedeni olduğu yaklaşımı, Harvey'in insan vücuduna bir makine gibi bakmasına ve dolaşımın hidrolik bir modelini inşa ederek dolaşımın ilkelerini bulmasına yol açtığı ileri sürülmektedir. Descartes ise, dinde bir bütün olarak görülen ruh-madde ilişkisine farklı bir yaklaşım getirmiş, "madde ve ruh birbirlerini etkileyemeyeceği, çünkü farklı gerçeklikler olduğunu" belirtmiştir. Ona göre, "evrendeki varlıklar" ruh ve madde olarak ikiye ayrılmıştı.

İnsan ruhu, düşünen bir nesneydi; onun dışındaki her şey madde ve hareketten ibaretti. Yine Descartes, "katılık, ağırlık, renk, duyular üzerindeki ...etkileri, maddenin çeşitli biçim, büyüklük ve parçacıklarına ayrılmış" olmasıyla açıklamıştır. Bu felsefeciler, bilime bilimsel yöntemin girmesini, araştırılan/incelenen nesne/konu ile ilgili deney yapmanın önemini sağlamışlardır. Bu, tıba iki kanaldan yansımaştır. Birincisi, bilimsel yöntemler tıba da girmiştir. İkincisi, madde-ruh bütünlüğü nedeni ile vücut üzerinde işlem/inceleme yasağı kalkmış ve vücut üzerinde, onun yasalarnı araştırmaya yönelik girişimler başlayabilmiştir. Felsefe diliyle aktarılsa, nesneleştirme ve indirgemecilik, bilimsel tıbbın gelişiminin ön koşullarıdır. Nesneleştirme,

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

vücudun inceleme yapmak için, bilimin bir nesnesine dönüş(türül)mesidir. İndirgemecilik ise, vücut-nesne ikilisinin, bir bütünü oluşturan parçalar olarak analiz edilmesidir. Bu yaklaşım, geleneksel düşünce sisteminden radikal bir kopuşu ifade etmektedir. Aristo ve benzeri yaklaşıma sahip olanlar, hastalığı, kişinin bütünlüğünün bozulması olarak görürken, çözümü de bu bozulan bütünlüğün yapılmasında buluyorlardı. İşte yeni "hastalık" yaklaşımı ya da bilimi, bu tümlük/bütünlük' ü parçalayarak işe başladı. İlk olarak bütünlük ruh, madde ve akıl olarak bölündü. Descartes'dan sonra ruh dışlandı. Akıl, psikolojinin alanına bırakıldı. Tıp da kendi asıl uğraş alanına kavuştu: vücut. Descartes ile birlikte, bilimsel çalışmanın tek uygun nesnesi vücut oluyordu.

Vücut üzerinde araştırma yapılabilmesi bir yandan anatominin, giderek anatomik bilgilerin doğru oturtulması ile cerrahi tedavinin önünü açmıştır. Vesalius, Galen'in yalan-yanlış bilgilerini altüst etmiş, bugünün bilgisine yakın ilk anatomi çizimlerini gerçekleştirmiştir. Diğer yandan, vücuttaki her organa özgü hastalıklar bulunmaya başlanmıştır. Örneğin Morgagni, 18 yılın ikinci yarısında vücuttaki organların hastalıklarını içeren bir yayın yapmıştır; sinüzit, menenjit, tonsillit, pnömoni, hepatit, tendonit, üretrit, vb. Morgagni'nin organa indirgenen hastalık yaklaşımı, daha sonra Schwann ile dokuya, Virchow ile ise hücreye kadar ilerletildi.

Bu olumlu gidişin bir çıktısı da, hastalık nedenleri olarak mikroorganizmaların keşfi oldu. Başka bir deyişle mikrop "avcıları" ortaya çıkmaya başladı. 19.yüzyılda doğumlarda meydana gelen enfeksiyonların hekimlerin asepsiye dikkat etmemesi yüzünden meydana geldiğini söylediği için meslektaşlarınınca alay edilen ve yaşamını bir akıl hastanesinde yitiren Semmelweis'dan yıllar sonra, onun haklılığı kanıtlanmaya başlandı. Pasteur, Koch ve Lister bu "avcılar"ın ilk önemli isimleriydi.

Bu gelişmelerin tıbbı bir olumlu, bir de bugüne kadar yansıyan olumsuz etkisi oldu. Olumlu yan, bilimin dinin dogmalarını azaltması, tıbbın laikleştirilmesidir. Buradan yola çıkılarak, birçok hastalığın nedeni bulunmuştur. Tam bu noktada bir de olumsuzluk taşınmıştır. Tıbbın, insana, insanın bir organına, bir dokusuna ya da hücrelerine indirgenen biyolojik tıp modeli. Tıbbın vücut organlarında/dokularında/hücrelerinde mikroorganizma aramak, tedaviyi de bu mikroorganizmaları yok etmek olarak gören tıp, doğal olarak eğitim sürecinin en temel bileşeni olarak bu bilgiyi gördü.

Tıpta Ayrıcalığın Kurumsallaşması, Tıp Eğitiminde de Ayrıcalığı Besliyor

Dinin etkisinin azal(tıl)ması sürecinin bir etkeni de, 14 yüzyılda Avrupa'da yaşanan veba salgını karşısında kilise/dinsel tıbbin(in) çaresizliği olmuştur. Yaklaşık 40 yıla yakın süren veba salgını karşısında acze düşen kilise, ondan umut bekleyen insanların kilise ve dinden uzaklaşmalarına yol açmaya başlamıştı. Bu durumun bir iktidar boşluğuna da yol açabileceğini tespit eden İngiltere Kralı VIII.Henry, sürece müdahale etti. Kral, kilisenin egemenliğindeki hekimliği kendi (kraliyet) denetimine aldı. 1511'de

çıkardığı yasa ile, kraliyetin "kollarında" bir hekimlik kurumu oluşturuldu. 1518'de de bu kurumsallaşma resmileşir: Kraliyet Hekimler Koleji. Artık sadece bu kuruma bağlı olanlar hekimlik yapabilecekti. Kralın iktidarı kurtulmuştu! "Halk hasta olur, biz tedavi ederiz, siz de yönetirsiniz" diye ifade edilebilecek bu değişiklik, diğer yanıyla da bir dizi felsefi tartışmanın ve bir dramın başlatıcısı oldu. Hiçbir deneyimi olmadığı halde, sırf kraliyet ayrıcalığına sahip olan hekim mi, çok sayıda doğum yaptırmış, ama hiçbir eğitimi olmayan bir geleneksel ebe mi? Dönemin önemli felsefecileri Hobbes, James, Bacon ve Sydenham'ın katıldığı tartışmalar, kralın müdahalesini sorguluyordu. Hepsinden önemlisi, kralın bu kararı ile yoksulların yaşamı ve sağlığı tehlikeye girdi. Çünkü, onlara hizmet eden, onların sağlıklarını iyileştirenler, kendileri gibi yoksul, ailesinden/ustasından aldığı ampirik bilgiler ışığında mesleğini icra eden, çoğunluğu kadın olan insanlardı ve bunlara hekimlik yasaklanmıştı. Hekimlik, kraliyetin himayesine girmeye layık görülen zengin ve erkeklerin hakkıydı! Ve Kraliyet, kendisine bağlı bir hekimlik kurumu oluştururken, bu ayrıcalığa uygun bulunmayanlara hekimlik yasaklandı ve bu insanlara baskı yapılmaya başlandı. Ve bu baskılar, özellikle kadınlara yönelik olarak dini bir histeriye dönüştü; cadı avı. 16.yüzyılın ortasından 18.yüzyılın ortalarına kadar, geleneksel yöntemlerle yoksullara yardım etmeye çalışan binlerce kadın, cadı diye yakıldı!

Erkek ve zenginlere tanınan bu ayrıcalık, tıp eğitimine kadın ve yoksulların alınmaması biçiminde yansdı. 1859'da Elizabeth Garrett'in kabulüne kadar, hiçbir kadın tıp eğitimine kabul edilmedi. Sadece para karşılığı zenginlere hizmet etmek olarak algılandı ve uygulandı, hekimlik.

Biyolojik Tıp X Sosyal Tıp

Mikrop avcılığı üzerinden yerleşikleşen biyolojik tıp karşısında, mikroorganizmaların her koşulda hastalık yapmadığı, hastalığın oluşması için kişisel uygunluk gerektiği yönlü eleştiriler yapılmıştı. Ancak, biyolojik tıbbı ilk sağlam eleştiri, 19 yüzyılın ilk yarısının bittiği bir dönemde geldi. 19. Yüzyıl, sanayi devriminin ilk yarısının tamamlandığı, İngiltere'de belirli bir olgunluğa ulaşıp, diğer Avrupa ülkelerine yayılmaya başladığı bir dönemdi. Kırlardan topraklarını yitirip gelen, ama modern kente benzemeyen olumsuz çevre koşullarına sahip yerlerde yaşamak zorunda kalan, hiç alışık olmadığı kötü koşullarda çalışan binlerce insan, eskiye kıyasla daha çok hastalanıp, daha erken ölmeye başlamışlardı. Bu ortamı ilk araştıranlardan iki kişi, hekim değillerdi. Birisi İngiliz hukukçu Chadwick'ti. 1840'lı yıllarda hazırladığı raporla, işçilerin ve ailelerinin ne kadar kötü koşullarda yaşadığını belirlemiş ve yeni yasalar çıkmasına neden olmuştur. Diğer kişi ise Marx'ın kader arkadaşı Engels'tir. "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" başlıklı çalışmasında, 1840'lı yılların İngiltere'inde değişik sektörlerde çalışan emekçilerin çalışma koşullarını, yaşam koşullarını yansıtmıştı. Bu kitaba, bugüne kadar yazılmış en önemli sosyal tıp kitabı demek, yanlış olmaz sanırım. Bu çalışmalardan, özellikle Engels'in çalışmasından etkilenen

hekimler de oldu. Onlar, sağlığın ve hastalığın, salt biyolojik bir olgu değil, belki de çok daha fazla sosyal bir olgu olduğunu düşünmeye başladılar. Etkilenenlerden biri de, Alman bir patolog olan Virchow'du. 1848 yılında (ki Avrupa'nın devrimlerle altüst olduğu, aristokrasi iktidarlarının, burjuvazi iktidarları ile yer değiştirdiği yıl) Yukarı Silezya'da patlak veren tifüs salgını için görevlendirilirken, Prusya Hükümeti'nin bir memuruydu, Dr. Virchow. Gider salgının olduğu madenleri inceler. Bir rapor yazar; "1. Toplumun sağlığında sosyal etmenlerin önemli bir yeri vardır. 2. Sağlığı korumak ve hastalıklarla savaşmak için sadece tıbbi önlemler almakla yetinilmemeli, sosyal önlemler de alınmalıdır. 3. Sağlıkla ilgili sosyal ve ekonomik koşullar bilimsel yönden incelenmelidir. 4. Tüm bireylerin sağlığını korumak ve güvenceye almak bir kamu görevidir. 5. Hükümet politikasında halkın sağlığına yönelik değişiklikler yapılmalıdır." Virchow'un bu raporu Prusya Hükümeti'nce beğenilmez, Virchow işten ayrılır, 8 gün sonra Berlin barikatlarındadır!

Virchow'la gündeme gelen, sağlığa toplumsal yaklaşım, dönemin iktidar sahiplerince, getireceği toplumsal yükümlülük nedeniyle beğenilmez. Dışlanır. Prusya'nın Almanyalaşması, başka bir deyişle yeniden kuruluşu sürecinde tıp biyolojik tıp olarak, sosyal yönünü dışlayarak kurumsallaşır. Tıp öğretisi de...

Yeni Dünya, Eksiği Tamamlıyor...

19. yüzyıl Amerika'sı, çeşitli tıp ekollerinin yarıştığı bir ülkedir, 16. yüzyıl İngiltere'si gibi, yoksulların da seçeneğinin olduğu bir tıp uygulaması çeşitliliği söz konusudur. Bunlar arasında Popüler Sağlık Hareketi, köklerine bağlı olması, feminist olması ve köleciliğe karşı olması ile öne çıkıyordu. İnsanların kendi deneyimleri ile sağlık sorunlarını çözebileceklerini ve bunun öğrenilebileceğini savunuyorlardı. Amerikan Tabipler Birliği, bu rekabetin ve çeşitliliğin sağlıklı olmadığını iddia ederek bir düzenleme gereğine işaret etti. Yöntem de bulunmuştu: "Bilim".

Bilim, yeni endüstri ideolojisi temelindeydi. Mekanik bir dünya görüşünü temel alan bu ideoloji, üretim sürecindeki işçinin emeğinin mental ve manuel olarak bölünmesine dayanır. Bu yaklaşım, tıbbı uygulandı. Diğer bir gelişme, Amerikan Tabipler Birliği'nin "bilimsel tıp" yaklaşımına zengin iş adamlarının destek olmasıydı. Bir petrol devi Rockefeller ile bir çelik devi Carnegie, "bilimsel tıbbı" destek oldular. Pasteur'un araştırmalarının Fransa'ya getirdiği olanaklardan çok etkilenen, Rockefeller'in danışmanı Gates, Rockefeller'i Tıp Araştırma Enstitüsü kurma konusunda ikna etti. Gates'e göre, "Vücut, telefon ağı gibi, sinirler ağına sahiptir. Bunlar her tehlike noktasında alarm verirler. Vücudun büyük organları da, büyük yerel üretim merkezleridir. Vücut, aynı zamanda en özenli kanalizasyon sistemine sahiptir. Yine vücut, suçlu maddeleri yakalayan ve cezalandıran yüzlerce polis karakoluna sahip en özenli bir polis sistemi ile döşenmiştir." Böylece modern kapitalist toplum ve üretim yapısı ile vücut arasında bir benzetme yapan Gates,

Almanya'da kapitalizmin ilk dönemlerinde kurumsallaşan tıbbı, tekelci dönemde yeni bir boyut katıyordu. Ama, bu yetmedi, daha fazlası gerekiyordu. 1907'de Amerikan Tabipler Birliği Carnegie'den tıp fakülteleri üzerinde bir araştırma yapmasını talep etti. Carnegie de bu konuda Rockefeller Tıbbi Araştırma Enstitüsü'nün başında bulunan Simon Flexner'in kardeşi Abraham Flexner'i görevlendirdi. 1910'da Flexner raporunu tamamladı: "Çok sayıda doktor var". Bu sonuç, hekim olmayı güçleştiren bir dizi öneri ile birleştirildi. Burada yine "bilim" e gidildi: Zenciler sadece zenci hastalara bakabilmeli, onların okullarının çoğu kapatılmalı. Sonuç 1: Zenciler dışarı! Kadın hekime talep yok, var olan üç kadın okulu kapatılmalı. Sonuç 2: Kadınlar dışarı! İki Johns Hopkins'te yaptırılan laboratuvarlara sahip olmayan tıp fakülteleri eğitim veremez, bunlar kapatılmalı. Bu olanaklara sahip fakültelerde sadece parasını verenler okuyabilmeli. Sonuç 3: Yoksullar dışarı! Böylece Flexner Raporu, hekimliğin (ve de tıp eğitiminin) beyaz, orta sınıf-zengin, erkeklerden ibaret küçük bir kliğin elinde toplanmasının yolunu açtı.

Sonuç Yerine...

Tıbbın bazı ana noktaları verilen bu kısa öyküsü, tıp eğitimindeki dönüşümü de yansıtır. Dinsel ve rasyonel yaklaşımların bir mücadele alanıyken, uzunca bir süre dinin egemenliğine giren tıp, eğitimde de bu durumu yaşamak durumunda kalmıştır. Daha sonra reform ve rönesans ile laikleşen ve bilimin egemenliğine giren tıp/tıp eğitimi, vücut üzerinde çalışmaya yoğunlaşmıştır. Bu süreç, bir yandan hastalıkların nedenlerinin bulunmasına yol almayı sağlarken, diğer yandan sağlığın ve hastalığın birer biyolojik olgudan ibaret olduğu anlayışını pekiştirmiştir. Tıbbı biyolojik yaklaşım, sosyal tıbbın toplumun yeniden yapılanması sürecinde dışlanması ile pekişmiş ve egemen hale gelmiştir. Bu egemen hale gelişte, kraliyetin sağladığı ayrıcalıkta gelişmesi ve daha sonra bu ayrıcalığın burjuvazinin kollarında sürmesi çok etkili olmuştur. Yeni dünyada kapitalizmin yeni biçimi, ayrıcalıklı ve biyolojik tıbbı, bir de yeni üretim sürecinin damgasını vurarak, ayrımcılığı meşrulaştırmıştır.

Tıbbı ve tıp eğitimini, bu ideoloji bağlamında sorgulamadan, nasıl hekim yetiştireceğiz/yetiştireceksiniz?

KAYNAKÇA

- Adıvar, Adnan** (1969), Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi.
- Demirhan, Ayşegül** (1982), Kısa Tıp Tarihi, Uludağ Ü.
- Dirican, Rahmi** (1984), Halk Sağlığı.
- Doyal, Lesley and Imogen Pennel** (1979), The Political Economy of Health, Pluto.
- Fişek, Nusret** (1985), Halk Sağlığına Giriş, Hacettepe Tıbbi Enstitüsü.
- Hançerlioğlu, Orhan** (1974), Düşünce Tarihi, Remzi.
- Illich, Ivan** (1977), Limits to Medicine, Pelican.
- Lewis, Paul** (1998), Tıp Tarihi, Khalkedon.
- Navarro, Vincente** (1976), Medicine under Capitalism, Croom Helm.
- Yıldırım, Cemal** (1999), Bilim Tarihi, Remzi.